

Goşa derek...

Category: Jemgyýetçilik tankydy, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 22 январа, 2025

Goşa derek... GOŞA DEREK...

Sözbaşymyň yzyndan köp nokat goýmagymyň sebäbini turuwbaşdan düşündürmekçi: bu ýerde gozgajak gürrüňimiz diňe bir, iki deregiň çäklerinden çykýar. Goşa derek baş obýektimiz bolmasada, biz tebigat we adam barada, olaryň özara baglanyşygt hakynda gürrüň açmakçy bolýarys.

Gyrkylyk yzly guba depelere diňe çäge hökmünde garaýan, saryja bilbiliň owazyna, garaz bir guşuň jürküldiisi hökmünde garaýan, ýüz ýaşly çynarlara adaty agaç hökmünde garaýan adamlar üçin bu makalada tolgundyryjy zat ýok. Tebigatyň öz eli bilen döredip bolmajak sungatyň beýik nusgadydyr. Tebigat gözelliklerden, täsinliklerden doly. Şonuň üçin-de adama ondan doýma ýok. Ynsan dünýä inip, göz açanda durnagöz asmana, gülälekli meýdana garap aňk bolýar. Soňra bu täsin zatlar bilen ömrürboýuna höwrügýär, ol daşyny gurşap alan tebigat bilen badaşýar. Dura-bara adam tebigata akyl ýetirmäge çalyşýar. Gudrata akyl ýetiräýmek bolsa aňsat iş däl.

Goşa derek...

Biri-biri bilen egin deňläp parlap oturan aksowult, syrdam goşa deregi siziň köp ýerlerde gören bolmagyňyz mümkin. Belkem, siz bu görnüşe otlynyň ýa-da maşynyň üstünden sähelçe syn edip geçensiňiz, belki, siz şol derekleriň astynda durup, olara ine-gana nazar aýlansyňyz. Mümkin, ýol ugrunda tötänden gabat gelen derekler size onçakly täsir edýänem däl. Derekler biri-birine çalymdaş bolýar. Emma...

Emma meniň goşa deregim welin, bu görünyän dereklerden üýtgeşikdi, enaýydy, kalba ýakyndy...

1941-nji ýylyň baharynda ýerbentli çarwalar Amyderýanyň çep kenaryna göçüp bardylar. Biziň şol mahal «Gyzyl Baýdak» atlandyrylan kolhozymyz öňki Gyzylaýak raýonynyň, Kerkiniň şindiki Lenin adyndaky kolhozynyň territoriýasynda ýurt tutundy.

Jeññeliñ, harabalaryñ, düñderilip ýatan daragtlaryñ derdinden goňşy goňşyny görüp bilenokdy. Ýabany doňuzlar bir ujy otlanan hyşalygyñ içinden gündiziñ günortany müñedekleşip derýa boýuna bakan gaçyp giderdiler: owadan sülgünler her ädimden diýen ýaly pasyrdaşyp göge galardylar. Ol mahal entek goşa deregiñ gözelligini duýup bilemzokdyk. Ine, ýer açylyp, töwerek tertibe salnyp, gözýetim giňäp başlady. Kolhoz posýologyndan Amyderýa çenli bolan baş-alty kilometr giňişlikde ajaýyp bir görnüş ýaýylyp ýatyrdy, bir görseñ çalymtym igdeligiñ topbagy, bir ýerde giden erik bagy äpet toraňňylar...

Ýöne welin obanyñ gaýra eteginde ekiztaýy ýaly bolup ösen boýdaş, şabram goşe derek adamlara aýratyn täsir edýärdi. Görer göze şeýle yssy bolup görünyän (bu golaý-goltumda başga derek agajy hem ýokdy) goşa derek babatda Lebapda şeýle rowaýat bar eken: yzy kowguly iki aşyk menzil söke-söke Amyderýa ýakynlaşypdyr. Jeýhundan sag-aman ýüzüp, sag kenara geçip bilseler, ölüm howpundan halas boljak ekenler. Emma aldajy kowgy bigünä aşyklaryñ däli Jeýhunynyñ tolkunlaryna aralaşmagyna maý bermändir. Gutulyp bilmejeklerine gözi ýeten aşyklar «diri ele düşürme» diýip haka nalyş edenmişler. Olar ölümden däl-de, bir-birekden aýra düşerlerinden gorkýan ekenler. Ine, şu aldym-berdimli pursatda-da bir gudrat bilen iki aşyk inçe ýodanyñ ýakasynda goşa derege öwrüläýipmiş.

Elbetde, biz her bir rowaýaty hakykat diýip hasap edemzok. Emma il-gün her öňýeten zat hakynda rowaýat döretmeýär. Mukaddes zatlar rowaýatyñ döremegine sebäp bolýar.

Ýuwaş-ýuwaşdan goşa deregiñ asty aý-aýdyñ gijeler ýaş-ýeleñleriñ üýşýän ýerine öwrüldi. Biz oglan-gyzlar bolup, naw agajy ýaly syrdam derekleriñ iñňän ýokardaky süýt reňk ýapraklarynyñ şabyrdysyny diňlärdik, arzuwlara gark bolardyk, pikir alşardyk: oýnardyk, lezzetden ýüreklenip, ahyry öýli-öýümize dargardyk. On iki-on üç ýaşly oglan-gyzlar bolup, obanyñ alkymyndaky bu goşa deregiñ astyna üýşüp, arzuwlara gümra bolan aýly agşamlarymyzy ýatlanymda, meniñ on iki süññüm syzlap gidýär. Belki, bu – ýaşyñ bir çene baryp, indi ol günleriñ hiç haçan dolanup gelmejekdigini duýýanlygymyz üçindir. Belki-de, bir obada önüp-ösen şol oglanlyk

ýoldaşlarymyzyň ençemesinoň eýýäm dünýäde ýoklugy hakynda pikir edýändigimiz üçindir. Her näme-de bolsa, bu duýgyny sentimentallykdan gelip çykmaýandygyna meniň gözüm ýetip dur. Tebigatyň bize biparh, duýgusyz ýürek bermändigine münäde bir minnetdardyr!

Täze ýurtda ilkinji ýylyň ir-iýmişi ýetişip-ýetişmänkä uruş turdy. Kiçijik obamyzdan ýüzden-de köpräk adam yzly-yzyna fronta gitdi. Taryhy ykbal meniň ýaşıtdaşlarymy öz ýaşlaryndan has ulalmaga mejbur etdi. Kakabaş oylanlykdan görende garamat göterilýän döwre böküp geçmeli bolduk.

Birinji smenada mekdepde okaýardym. Öýlän bolsa iki metrlik ölçege agajymy egnime alyp goşa deregiň üstünden geçýän inçe ýoda bilen däneçilik brigadamyzyň işleýän ýerlerine giderdim. Bir gezek men derekleriň deňesinde saklandym. Boýumy ölçejek ýaly, iki daragtyň aralygyna girdim. Ine şonda birdenkä ak derege gara galam bilen ýazylan ýazga gözüm düşdi:

«Ýeňiş bilen gaýdyp gelýänçäm hoş gal, goşa deregim!
4/X-1941».

Bu tanyş poçerkdi. Birnäçe gün geçenden soň ýokarky setirleriň awtory, özümden iki ýaş uly, dostum Tegelek Nurmuhammedowdan hat aldym. Dargözenek okuwçy kagyzynyň bir ýüzüne ýazylan salam haty şeýle sözler bilen gutarýardy:

«Gardaş, gaýrasy goşa derekli obamyza dolanyp barmak nesip etsin-dä. Ýagşy dilegde bol! Goşa deregiň gündogar taýdakysynyň ýüzünde meniň galam bilen ýazan hatym bolmaly. Şol bozulyp gidipmi ýa-da heniz barmy?»

Goşa derek uly maşgalada iň eý görülyän ekiz çaga meňzeýärdi, işe gidip barýarkak ýa-da agşam dolanyp gelýärkäk, hamala salamlaşýan ýaly olary elläp geçerdik.

Bir sapar bir ýaşuly bilen Kerkiden gelýärdik. Otuz kilometr çemesi ýoluň ýarymyndan gowragyny geçip, şorlukdan belent gerşe çykanymyzda, biziň goşa deregimiz örän uzaklardan howalanyp göründi.

– Goşa derek parlap şu taýdan görünyän bolsa, howanyň gaty

dury boldugydyr, ras howa dury bolsa – onda işimiziň şowuna boldugydyr – diýip, ýaşuly pelsepe öwürdi. – Saglyk bolsa biziňkiler ýeňer...

Şonda men goşa deregiň diňe bir obanyň ýeňsesinde paap oturan owadan agaç bolman, eýsem onuň simwolika öwrülendigini duýup galdym. Emma beýik Magtymguly aýtmyşlaýyn «ýeriň ýerden, äriň ärdiň parhy köpdüğini» entek şu günem boýun almaly bolýarys. Ýyl geldigiçe, biziň obamyzyň töwereginde miwesiz agaçlar seýrekläp başlady, toraňňylaryň-a soňuna sogan ekildi; özüniň ter ýasy ýaprakly şatutlary bilen meşhurlyk gazanan Gyzylaýak topragynda alagururak tutlaryň hem köki köwlenip ugraldy. Bir gezek iş üstünde biziň däneçilik brigadamyzdan bir gelin guran mähnet erii agajyndan asylgy köne esgini howatyrlanmak bilen maňa görkezdi.

– Bu näme? – diýip, men geň galdym.

– Ozallar-a men bu esgini göremokdym. Bu asyl «öwlüýä agaç» eken – diýip, gelin allaniçigsi boldy. Soň seredip otursak, obamyzda zatdan gözi doýmaýan ýaşuly bir adam miwelimi, miwesizmi, parhy ýok, garaz, gözi giden agaçlarynyň şahasyna köne esgi dakyp ýören bolsa nätjek? Oba adamlarynyň gowşak tarapyndan peýdalanylýan ýören bu zandyýaman aksakgal özüniň «belgilän» agaçlaryny il ýatysansoň, paltalap öýüne daşap ýören eken.

Aradan aýlar, ýyllar geçdi. Meniň söwer dostum Tegelek Beýik Watançylyk urşunyň söweş meýdanlarynda wepat boldy. Oňa owadan goka deregi görmek miýesser bolmady. Ýöne... ýöne ol sag-aman oba dolanylýan geläýenem bolanda, oňanlyk syrymyzyň sakçysy bolan söýgüli derekleri görüp bilmezdi. Günleriň birinde Kerkide gazetiň redaksiýasynda işläp ýörkäm, kimdir bir näkesiň goşa deregimizi paltalandygyny eşidip galdym. Bu baryp ýatan wagşylykdy. Zalymlykdy. Goşa deregiň çapylmagy bilen biziň kiçijik obamyzyň goşa buýnuz şahyndan jyda düşen jeren kimin görkünü gaçyrandygyny göz önüne getirmek, kalbynda ynsanlyk duýgusy bar adama kyn düşmez.

Boljak iş bolupdyr. Goşa derek indi ýok. Men bolsa henizem aşyklar ýaly bolup, şelpelerini şybyrdadyp oturan şol derekleriň düýbüne palta salmaga dözen adamyň ýüregi hakynda

pikir edýärin. Küren obanyň göz-guwanky bolup duran zady paltalap bilýän adam başga ýezitliklere-de ukyplydyr!

Goşa deregiň oduna kimiň çoýunandygyny ýa-da şol derekler bilen tamynyň üstüni ýapandygyny öz wagtynda aýaga galynsa bolardy, şol näkesi it masgarasy etmegem bolardy. Haýp biz käte şeýle ýagdaýlarda juda parhsyzlyk edýäris. «Ýamanlyk ýagşylykdan has aktiw» diýen öňden gelýän filosofik kesgitleme bar. «Ýamanlyk edene ýagşylyk derkar» diýen gadymy setir hem bar. Emma beýdip ýagşy görünjek bolmak biziň tebigatymyza mahsus häsiýet däldir.

«Iň lezzetli zat ýaşlykda gezen, ösüp-ulalan ýerleriňe soň bir mahal syýahat etmektir» diýip bir pähimdar aýdypdyr. Men Merkezi Garagumda, Bokurdagyň eteginde doguldym, on üç ýaş çenli şol ýerde ýaşadym. Düýe asaýmaly ojarly çöketleri indi Ýerbendiň giňişliklerinden tapmak kyn. Maral towşanlaryň, guba keýikleriň yzlary Garagumda indi juda seýrek göze ilýär. Kyrkynjy ýyllarda Lebapda gören gözelliklerimiz: uly ýollaryň ýakasynda seleň söwütleriň astynda, serhowzuň başynda gurlan çayhanalar, uzakdan görende uly şäherleriň alleýasyny ýatladýan hataran derekler, peýwende erikleriň, şatutlaryň howalanyp görüňän gara baglygy köpelenok-da, azalmak bilen. Elbetde, çarwalaryň baş borjy dowarçylygt ösdürmektir, daýhanlaryň esasy wezipesi ekerançylygy ýokary götermektir. Emma daýhanam, çarwa-da, ilki bilen, tebigatyň ogullarydyr. Daşyny gursap alan tebigata hyýanat etmäge olaryň haky ýokdur. Pöwrizede ýokary wezipeli bir işgäriň daçasyny bezäp-bejeren, oňa serenjam beren işçileriň biri atanlykda bir üzüm nahalyny kerçäpdir. Ony gören daça eýesiniň nähili gazaba münendigini, her ýerdenem bolsa hut şol sortly üzüm nahalyny tapyp getirmäge işçini mejbur edendigini maňa gürrüň berdiler. Talapkärçilik işgäriň oňat sypaty hasaplanýar. Şol ýolbaşçy işgär diňe öz daçasynda zaýalanan bir düýp nahaly däl-de, raýonlara aýlanan ýerlerinde-de harlanan agaçlary, baglary, howuzlary görüp, ganyny gyzdyryp bilýän bolsa, biz ondan minnetdar bolardyk.

Baryp 1930-njy ýyllarda rus ýazyjylarynyň brigadasy bilen Türkmenistana syýahat eden belli ýazyjy N.S.Tihonow Garrygala,

Etrek jülgelerinde ýabany baglaryň, şol sanda hoz agajynyň kändigini bir oçerkinde belläp, eger-de şu ýabany hozlara eýeçilikli seredip, onuň hasykyny isripsiz ýygnap bolsa, onda biziň ýurdumyzyň Gresiýadan hoz satyn almak hajaty hem bolup durmazdy diýen netijä gelýär. Tebigatyň mugt peşgeş beren şeýle baýlygyny jemgyýetiň peýdasyna, döwletiň bähbidine doly tabyn edip bilýändigimiz heniz juda ikuçlydyr.

Daşhowuzdan gidip, Tagta raýonynyň merkezine ýetäýmänkän Kalinin adyndaky kolhozyň territoriýasynda, ýoluň sag tarapynda hellewläp oturan gür baglyk bar. Ýalazy toprakda yhlas bilen şeýle uly bagy ýetişdiren adam – Gazak aga bilen (ol pakyr dünýäden ötdi) duşuşmak bir wagtlar maňa miýesser bolupdy. Biz «öz kärine ussat adam», «janypkeş adam» we ş.m. diýýäris. Gazak aga ösdürip kemala getiren her düýp agajyny özüniň bir perzendine deňärdi. Ol goja ömrüni bagçylyga bagyşlan adamdy. Bu – janypkeşlikdenem, ussatlykdanam ýokarrakdaky bir zat bolýar. Juda garran Gazak aganyň öýi-öwzary-da, işleýän, dem-dynç alýan ýeri-de şol bagyň içindedi. Ýanyna baran kişä öz eli bilen ýygyp, dürli naz-nygmat hödürleýärdi. Ahyrsoňy hem şol adam bagyň içinde bir düýp agajyň düýbünü bejerip durka aradan çykypdyr diýdiler. Ony tanaýan adamlar indi şol bagçylygyň deňesinden geçenlerinde «Gazak aga pahyryň bagy» diýip geçýärler. Bir adam, gör, özünden soň il-güne nämeler galdyryp biljek eken.

Bagyň dünýäniň diňe keşbini däl-de, eýsem klimatyny özgertmäge-de ukyplydygyny hemmämiz bilýäris. Aşgabadyň öňündäki ýapgyt baýyrlıgyň haçan-da bolsa tokaý zolagyna öwrüljekdigine men ynanýaryn. Şäheriň ýeňsesinde kanalyň geçýän zonasynda biri-birine sepleşen gara baglaryň keseligine ençeme kilometrlere uzap gitjekdigine-de şek-şübhe ýok. Şu gün biz bir düýp gowaçany ösdürmäge nähili üns berýän bolsak, ertir bir düýp daragty ýetişdirmäge-de şonçarak alada edip başlajakdygynyza ynanýaryn.

Emma elimizi gowşuryp, ertire garaşyp dursak, köp zatlary ýitirmegimiz mümkin. Bag – gозellikdir. Gозelligi bolsa doňýürek kişilerden, gödek ellerden, ýaman gözlerden mäkäm goramagymyz gerek.

Berdinazar HUDAÝNAZAROW. Jemgyýetçilik tankydy